

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ (Београд)

ОД ХОРИЗОНТАЛНЕ КА ВЕРТИКАЛНОЈ ГЕНЕАЛОШКОЈ СЛИЦИ НЕМАЊИЋА

Расправа је посвећена пресудним типолошким променама у развоју родословне представе династије Немањића. Размотрени су елементи континуитета и дисконтинуитета у оквиру те метаморфозе. Закључено је да је реч о прилично постепеном и дуготрајном процесу, потпуно усклађеном с еволутивним оквирима српске средњовековне средине, подвргнуте снажним културним утицајима из Византије.

Негде крајем друге или почетком треће деценији XIV века „хоризонтална генеалошка слика“ српских владара (црт. 1) почиње да уступа место новој родословној представи. Најстарија сачувана *Лоза Немањића* с вертикалним композиционим устројством насликана је у нартексу Грачанице (црт. 3).¹ Следе је оне у припрамама Пећке патријаршије, Дечана и Матеича, односно са источног зида западне улазне куле у Студеницу (црт. 4–5, сл. 1–3).² На појаву новог типа представе српске династичке генеалогике могло је утицати неколико чинилаца. Смењивање генерација и гранање Немањиног потомства узроковало је у црквама с краја XIII и почетка XIV века прекомерно увећавање броја династичких портрета. Жеља да буду представљени сви владареви претходници и наследници, како би се остварила што потпунија династичка слика, доводила је до знатних програмских поремећаја и у храмовима величине Ариља.³ У мањим грађевинама, попут параклиса краља Драгутина у Ђурђевим ступовима, последице су биле још изразитије.⁴ Чак је и у веома пространим црквама, каква је Богородица Љевишка (сл. 2а–б), представа владајуће династије могла да испуни готово це-

---

¹ Термине *вертикално* и *хоризонтално* „генеалошко сјабло“ или „лоза“ увео је у науку А. Grabar, Une pyxide en ivoire à Dumbarton Oaks. Quelques notes sur l'art profane pendant les derniers siècles de l'Empire byzantin, DOP 14 (1960), 131–133.

² За основни увид у питања појаве и значења представе *Лозе Немањића* с широм литературом, уп. Д. Војводић, *Лоза Немањића*, изд. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 371–373.

³ *Исти*, Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу, Београд 2005, 80–81, 191–192.

⁴ С. Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку, Београд 1996, 27–28.

локупан програм најниже зоне припрате.⁵ Осим програмских, проширене поворке Немањића стварале су и иконографске потешкоће. Било је све теже превладати једноличност у приказивању предугих низова и истовремено повезати све њихове елементе у јединствену целину на идејно оправдан начин. Да би се ти низови колико-толико сажели, из њих је крајем XIII века искључена представа Богородице као посреднице (Драгутинова капела, Ариље).⁶ Наравно, то је у знатној мери било омогућено порастом самосвести династије. У ариљској и левевишкој припрати и представа самог Христа сведена је, према древним византијским обрасцима, на умањено, али хијерархијски доминантно попрсје при врху композиције.⁷ Осим тога, некада јединствени низови разбијају се на мање, иконографски или програмски заокружене целине (Драгутинова капела, Ариље). Ипак, све је то давало половичне резултате, тешко прихватљиве динамичном духу уметности зреле ренесансе Палеолога. Као алтернатива указала се потпуно другачија генеалошка слика, организована по подобију *Лозе Јесејеве*.

Захваљујући присуству поменутог старозаветног родословног архетипа у српском живопису XIII столећа, путеви новој генеалошкој слици Немањића били су увелико приправљени. Штавише, од времена краља Уроша и монаха-писца Доментијана мисао о Изабраном народу и родословље Христово почињу промишљено да се доводе у везу с династијом Немањића. Тај процес одвија се истовремено у књижевности, дипломатици и ликовној уметности. Већ у Сопотанима, а затим Морачи и Ариљу, представа *Лозе Јесејеве* „преплиће“ се, кроз примену различитих програмских и иконографских средстава, с портретима Немањића, укљученим у шире тематске целине династичког предзнака. Ликови представника Христовог и немањићког родословља били су повезани, на нешто ширем програмском плану, и у Краљевој цркви у Студеници.⁸ Тако је превладан веома важан степен у идејном и ликовном саобраћавању представа двају родословља. Укључивање Лозе старозаветних праведника у програмске целине обојене династичким садржајима, односно њено повезивање с култом владајућих породица, било је познато како на средњовековном Западу, тако и на византијском Истоку.⁹ Ипак, у средњовековној Србији сачувало се, свакако не случајно, највише сведочанстава о програмском „преплитању“ династичке с Христовом генеалогijом. То показује да су идејна решења ове врсте налазила изузетно погодно тле у држави Немањића.¹⁰ За појаву нове родословне слике са-

⁵ Б. Тодић, Српско сликарство у доба краља Милутина, Београд 1998, 48–49.

⁶ Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија, 92.

⁷ Г. Бабић, О портретима у Рамаћи и једном виду инвеституре владара, ЗЛУ 15 (1979) 157–158.

⁸ О свему томе опширније уп. С. Марјановић-Душанић, Мотив Лозе Јесејеве у доба Уроша I, Зборник Филозофског факултета, серија А: Историјске науке, 18 (1994) 119–125; Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија, 111–113; *исти*, Идејне основе српске владарске слике у средњем веку, Дактилографисана докторска дисертација, Београд 2006, 72–80, са старијом литературом.

⁹ Уп. Војводић, Зидно сликарство цркве Св. Ахилија, 111–112, са старијом литературом.

¹⁰ Димитрије Богдановић уочава да је „идеја ‘народа Божијег’ далеко живља, активнија и судбоноснија у историји српског народа (не само у средњовековној епохи) него у историји Византије“. Уп. D. Bogdanović, Politička filosofija srednjovekovne Srbije. Mogućnosti jednog istraživanja, Filozofske studije XVI (Beograd 1988), 12, 27.

зревали су у Србији и услови друге врсте. Тако је, рецимо, почетком XIV века династија Немањића била већ довољно трајна да би својим памћења вредним члановима могла да попуни структуру какву је наметала слика „вертикалне“ Лозе. С друге стране, у писаним споменицима све јасније се везивала метафоричка корена, лозе, стабла маслине и његових изданака за идеју о српској светородној династији.¹¹

Међутим „вертикална“ *Лоза Немањића* није била проста транспозиција „хоризонталне генеалогичке“ у структуру нове иконографске схеме. Између два типа српске династичке слике уочљива су значајна садржинска несагласја. „Хоризонтална генеалогичка“ је, на пример, веома често укључивала представе владарских жена и владарских мајки (параклис Светог Симеона у Студеници, сопоћанска припрата, Драгутинова капела, Ариље, сопоћански ексонартекс, наос Дечана, спољашња припрата у Будимљи итд.), док се у „вертикалним“ Лозама оне јављају само по изузетку и то с посебним разлозима (Пећ, Матеич). Када је реч о владарским сестрама и кћерима, стање ствари је потпуно обрнуто. Није позната ниједна поуздано идентификована представа било које женске представнице династије у приземној зони живописа, док су у „вертикалним“ *Лозама Немањића* њихови ликови сликани редовно. Поштован је, наравно, само важан услов да у питању нису биле одиве, односно владарске ћерке које су се удајом прикључиле неком другом роду.¹² Поред тога, нова иконографска структура омогућила је да се у династичку слику укључе представници побочних грана Немањиних потомака. Они, такође, нису налазили место у оквирима „хоризонталних генеалошких представа“. Некада спорадична, појава ликова двојице архиепископа — Саве I и Саве II — постала је обавезна у оквирима новог типа династичке слике. Јасно је дакле, по свему томе, да је „вертикална“ *Лоза Немањића* била далеко више посвећена изрицању општих династичких порука, него, она „хоризонтална“. Нека раније нарочито наглашавана питања, рецимо, редослед наслеђивања власти по директној линији сродства, утапају се у мноштво нових порука и полако губе значај. Заправо, ни сама композициона структура *Лозе* није ишла у прилог њиховом разговетном излагању.

Одавно је уочено да је у Грачаници директна наследна линија, која је водила од светог Симеона до краља Милутина, била колико-толико истакнута. Њени представници су обележени „царским“ инсигнијама и постављени у вертикалну осу представе (црт. 3).¹³ Међутим, тај принцип је касније све озбиљније нарушаван. На *Лози* у пећкој припрати сви владари носе круне на главама, а

¹¹ Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, ed. F. Miklosich, Vindobonae 1858 [=Graz 1964], 71 (LXX); Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина, изд. В. Јагић, Беч 1890, 43 (836); Actes de Chilandar II, ed. В. Korabiev, приложение к XIX тому, No. 1, С.-Петербург 1915, 418.27–28, 420.88–89, 440.15–16; Стари српски записи и натписи, изд. Љ. Стојановић, IV, Ср. Карловци 1923, 5 (бр. 6007); etc. О томе уп. и нап. 64 и 65.

¹² М. Al. Purković, Byzantinoserbica, BZ 45 (1952), 44–45.

¹³ Радојчић, Портрети, 40, нап. 105; Б. Тодић, Грачаница. Сликарство, Београд–Приштина 1988, 174. Вертикална оса Лозе наглашена је и тиме што су побочне фигуре благо окренуте ка њој, усмеравајући у истом правцу своје погледе.

краљ Драгутин има исту онакву одору и инсигније какве носе отац, деда, прадеда и чукундеда краља Душана (црт. 4).¹⁴ У Дечанима је чак напуштено означавање филијације у натписима, док су се у главној оси *Лозе* нашли само цар Душан и двојица предака које је посебно поштовао — свети Симеон и свети краљ Милутин (сл. 1).¹⁵ Због оштећености *Лозе српских владара* у Матеичу и Студеници, није могуће поуздано утврдити како се надаље одвијао тај процес. Извесно је, ипак, да је у Матеичу знатније поремећена структура *Лозе* позаната из старијих споменика. У средишњој оси матеичке *Лозе* нашле су се представе монахиња и монаха,¹⁶ што је морало додатно замућивати слику о редоследу наслеђивања српског трона. Исто тако, у Матеичу је сасвим поуздано дошло до стапања немањићке генеалогичке са родословним стаблима других владалачких породица. То је значења српске династичке слике потпуно удаљило од симболике коју су носила решења из XIII века и морало је потиснути „историју“ наслеђивања власти још дубље у други план.

На „вертикалним“ *Лозама Немањића* није био успостављен ни поуздан иконографски кључ за истицање наследника престола. Готово да је општеприхваћено мишљење како је у Грачаници Милутинов син Константин означен као престолонаследник тако што је постављен уз десни бок старог краља (црт. 3). Међутим Константин на тој представи нема ни титулу ни инсигније које су носили озваничени наследници српског трона, па чак ни уобичајени нимб око главе. Ваља, такође, приметити да је наспрам наводног престолонаследника, у истом реду, насликана његова сестра Царица.¹⁷ Она нипошто није улазила у круг могућих наследника власти, већ се на *Лози* јавља искључиво као припадница династије. Чини се да би у складу с тим требало сагледавати и разлог појаве Константиновог лика, односно природу хијерархијског првенства који је добио у односу на фигуру Царице, женског потомка и будуће одиве. Иконографски је, по свему судећи, истакнут само већи династички значај брата у односу на сестру. Уосталом, на месту које у Грачаници заузима Константин, у Пећи је насликан краљ Душан, као актуелни владар, док су непосредни наследници краљева Стефана Првовенчаног, Уроша I и Милутина сликани уз њихов леви бок. Уз очево лево раме, дакле потпуно другачије постављен но Константин у Грачаници, нашао се лик Душановог престолонаследника, краља Уроша, на *Лози Немањића* у Матеичу (сл. 2).¹⁸ Хијерархијско првенство у односу на млађаног српског краља добила је представа његове утицајне мајке, царице Јелене.¹⁹

¹⁴ Радојчић, Портрети, сл. 33–34.

¹⁵ S. Ćurčić, The Original Baptismal Font of Gračanica and its Iconographic Setting, Зборник Народног музеја 9–10 (1979), 320 нап. 24; Директна линија наслеђивања престола у Дечанима је ипак дискретно назначена величином фигура и инсигнијама. Уп. Д. Војводић, Портрети владара, црквених достојанственика и племића у наосу и припрати, изд. В. Ј. Бурић, Зидно сликарство Дечана. Грађа и студије, Београд 1995, 265–297, 295–296.

¹⁶ Е. Димитрова, Манастир Матејче, Скопје 2002, 215; Радојчић, Портрети, сл. 49.

¹⁷ Тодић, Грачаница, 173–174, црт. XIX.

¹⁸ Димитрова, Матејче, 216, сл. 87, Таб. LIV.

¹⁹ Н. Окуљев, Грађа за историју српске уметности. 2. Црква Свете Богородице — Матеич, ГСНД 7–8 (1929–1930) 110, сл. 21.

Нови тип династичке слике, међутим, сасвим је јасно наглашавао „дарски“ карактер владарске породице. За разлику од представа „хоризонталних генеалогича“ из XIII века, које су Немању и његове непосредне наследнике представљале као монахе (црт. 1), у грачаничкој *Лози Немањића* нема ниједне мона-

Црт. 1. Поворка Немањића у југозападном углу наоса Сопоћана (цртеж: Б. Живковић)

шке представе. И сам родоначелник, свети Симеон, приказан је у орнату византијских царева с куполном круном на глави. Монашко својство краљевских предака и потреба да се прикаже лик угледне краљице-мајке Јелене морали су у Грачаници наћи свог израза изван представе *Лозе*, на засебном и иконографски особеном пану у припрати.²⁰ На неким познијим *Лозама*, уз значајан изузетак оне студеничке (црт. 5),²¹ свети Симеон поново добија вид монаха. Међутим, ликови краљева Стефана Првовенчаног и Уроша I трајно су се задржали у оквирима владарске иконографије. Осим поменутих владара, као световњаци приказивани су и краљеви Радослав и Драгутин (Грачаница, Пећ, Дечани и Студеница), мада су се, напустивши власт, замонашили под именима Јован и Теоктист.²² Известан, сасвим утишан одјек „монашког идеала“ може се препознати у најнижој зони *Лозе Немањића* у Пећи, где поприма вид веома удаљен од мо-

²⁰ Уп. Б. Тодић, Краљ Милутин са сином Константином и родитељима монасима на фресци у Грачаници, Саопштења 25 (1993) 7–23; С. Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија, Београд 1997, 242–243.

²¹ В. Ј. Ђурић, Лоза српских владара у Студеници, изд. И. Тартића, Зборник у част Војислава Ђурића, Београд 1992, 70. У Матенчу је фигура родоначелника, изгледа стојећа, толико оштећена да се не може судити о њеном орнату (Димитрова, *Матјејче*, 214).

²² О њиховом монашењу уп. Историја српског народа I, Београд 1981, 310, 472.

Црт. 2а. Немањићи владари и архијереји на западном зиду припрате Богородице Љевишке у Призрену (цртеж: Б. Живковић)

нашко-владарске идеје „хоризонталних династичких генеалогиија“. При рубовима приземног низа пећке представе насликане су две жене у монашком руху, Анастасија и Јефимија, а уз светог Симеона један црквени поглавар, Сава I, и један световњак — велики кнез Вукан (црт. 4).²³

Монашка компонента добила је знатнијег, али због оштећења фреске сада недовољно читљивог израза једино у Матеичу (сл. 3).²⁴ Претпостављено је да су личности монаха у средишњој оси ове Лозе, пре свега калуђерица у трећем реду, чиниле кључну генеалошку везу српске владарске породице с византијском династијом Комнина.²⁵ Но, с обзиром на то да је монах насликан у средишту четвртог реда попрсја означен као Θεόκτιστος,²⁶ не треба сасвим искључити могућност да је овде реч о замонашеном српском краљу Драгутину.²⁷ Женска мо-

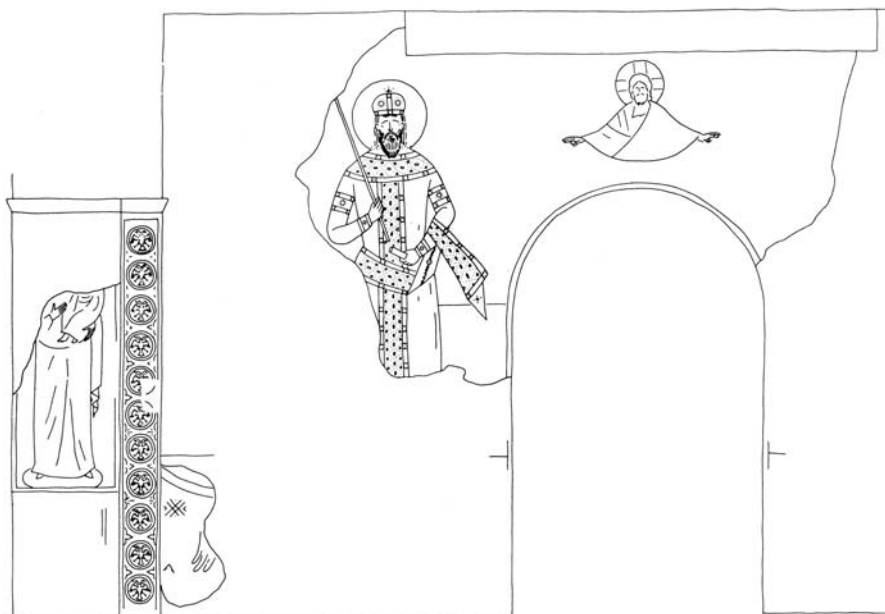
²³ Уп. Радојчић, Портрети, 49, сл. 33–34; Б. Тодић, Иконографски програм фресака из XIV века у Богородичиној цркви и припрати у Пећи, изд. В. Ј. Ђурић, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 363.

²⁴ Уп. Окуњев, Матеич, 92–93; Димићрова, Матејче, 219–220.

²⁵ E. Haustein, Der Nemanjidenstammbaum. Studien zur mittelalterlichen srebischen Herrscherikonographie, Bonn 1985, 78–80, 82–83; Ђурић, Лоза српских владара у Студеници, 72; Димићрова, Матејче, 215.

²⁶ Димићрова, Матејче, 215, са старијом литературом; Радојчић, Портрети, сл. 49.

²⁷ Уп. V. J. Djurić, L'art impérial serbe: marques du statut impérial et traits de prestige, ed.: E. Papadopoulou, D. Dialete, Byzantium and Serbia in the 14th Century, Athens 1996, 42. За један другојчији, мање уверљив покушај препознавања тог монаха уп. I. Božilov, L'arbre généalogique de la reine Hélène à Mateiče, Etudes historiques 12 (Sofia 1984) 12.

Црт. 26. Христос благосиља краља Милутина и краља Уроша I (уништено), источни зид припрате Богородице Љевишке у Призрену (цртеж: Б. Живковић)

нашка фигура насликана испод њега могла би се у том случају идентификовати и као замонашена краљица Јелена Анжујска, испод које је, можда, био насликан краљ Стефан Првовенчани — монах Симон.²⁸ Значило би то да су у владарском руху на особеној матеичкој лози били истицани пре свега византијски цареви, док је, с друге стране, наглашавано монашко, заправо светитељско својство предака Немањића.²⁹ Ако би се прихватиле ове претпоставке, морало би се закључити да средишња грана Лозе није била хронолошки „изнивелисана“ с побочним, што би представљало приличну необичност. Исто тако, проблем би представљала и појава предака-жена (Јелена) и личности из побочне династичке гране (Драгутин) у средишњој оси Лозе. Без обзира на веродостојност свих тих домишљања, јасно је, ипак, да особена матеичка *Лоза* остаје потпуно усамљена у приказивању предака монаха у вишим зонама „вертикалне генеалошке представе“.

Истицање владарског карактера представе Немањићког родословља само је донекле било потакнуто позивањем на иконографију *Лозе Јесејеве*, с носећом „царском“ граном у свом средишту. Наговештаји потискивања монашких обележја са српске династичке слике јављају се и нешто пре уобличавања нове генеалошке композиције. Они се могу уочити већ на „хоризонталној родословној представи“ у припрати Богородице Љевишке у Призрену (1310–1314). На тој слици — која је и другим детаљима, као што су лик светог Симеона-оранта,³⁰

²⁸ Djurić, L'art impérial serbe, 42..

²⁹ Исто, 42–43.

³⁰ Д. Панић, Г. Бабић, Богородица Љевишка, Београд 1975, 44 нап. 49 (Д. Панић).

или увођење у низ двојице светородних архиепископа, најављивала појаву „вертикалне“ *Лозе Немањића* — Милутинови претходници на краљевском трону носе владарско рухо (црт. 2а–б). Додуше, представа краља Стефана Уроша I потпуно је уништена. Нема, међутим, никакве сумње да је и тај монарх био приказан у одећи и с инсигнијама владара. О томе недвосмислено говоре сачувани натпис у којем се наводи његова пуна краљевска титула, без помена монашког имена,³¹ и црвена позадина фреске. Потискивање монашких атрибута са српске династичке слике стоји у несумњивој вези с напуштањем обичаја навођења монашких имена при набрајању владаревих претходника на трону у српским повељама XIV века. У записима и натписима тај обичај најчешће није био поштован ни у ранијем периоду. Ипак, у званичним владарским документима он се гаси, као и неки други обичаји, тек након Светостефанске хрисовуље краља Милутина.³² Ову занимљиву појаву ваља сагледавати кроз призму све осетнијих утицаја византијске царске идеологије на српску династичку мисао.³³

Јасан утицај византијске идеологије може се препознати и у мотиву божаствене инвеституре владара приказаном при врху *Лозе Немањића* у Грачаници, Пећи, Дечанима и Студеници.³⁴ Он је, можда, некада наткриљивао и династичку слику у Матеичу.³⁵ Напајана из светог корена — Симеона Немање — Лоза, као права „доброплодна“ биљка, узроста навише, крепљена с небеса благословом Христа — истинског и незалазног Сунца. Господ је представљан у сегменту неба, како благосиља Немањиће с обе руке и шаље им анђеле с инсигнијама највише власти у рукама (круне, лороси). Представа актуелног владара у Грачаници и Дечанима нарочито је наглашена постављањем на врх средишње осе, под само Христово попрсје. Стиче се утисак да управо према њему и слећу анђели Господњи с инсигнијама власти (црт. 3, сл. 1).³⁶ Реч је о још једном елементу који је, несумњиво, наглашавао „царску“ природу „вертикалних“ *Лоза Немањића*. Он није био сликан у оквиру представа *Лозе Јесејеве*,³⁷ а преузет је из

³¹ Б. Живковић, Богородица Љевишка. Цртежи фресака, Београд 1991, 51, 53; Тодић, Српско сликарство, 49.

³² Док је у временима пре издавања Светостефанске хрисовуље изостављање монашких атрибута при помену краљева Стефана Првовенчаног и Уроша I у српском дипломатичком материјалу било сасвим ретко (Actes de Chil., 378.32–33; Monumenta Serbica, 71; Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), изд. А. Соловјев, Београд 1926, 83), оно касније постаје правило, са само једним познатим изузетком (Ж. Вујошевић, Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, ССА 3 (2004) 48.26–28).

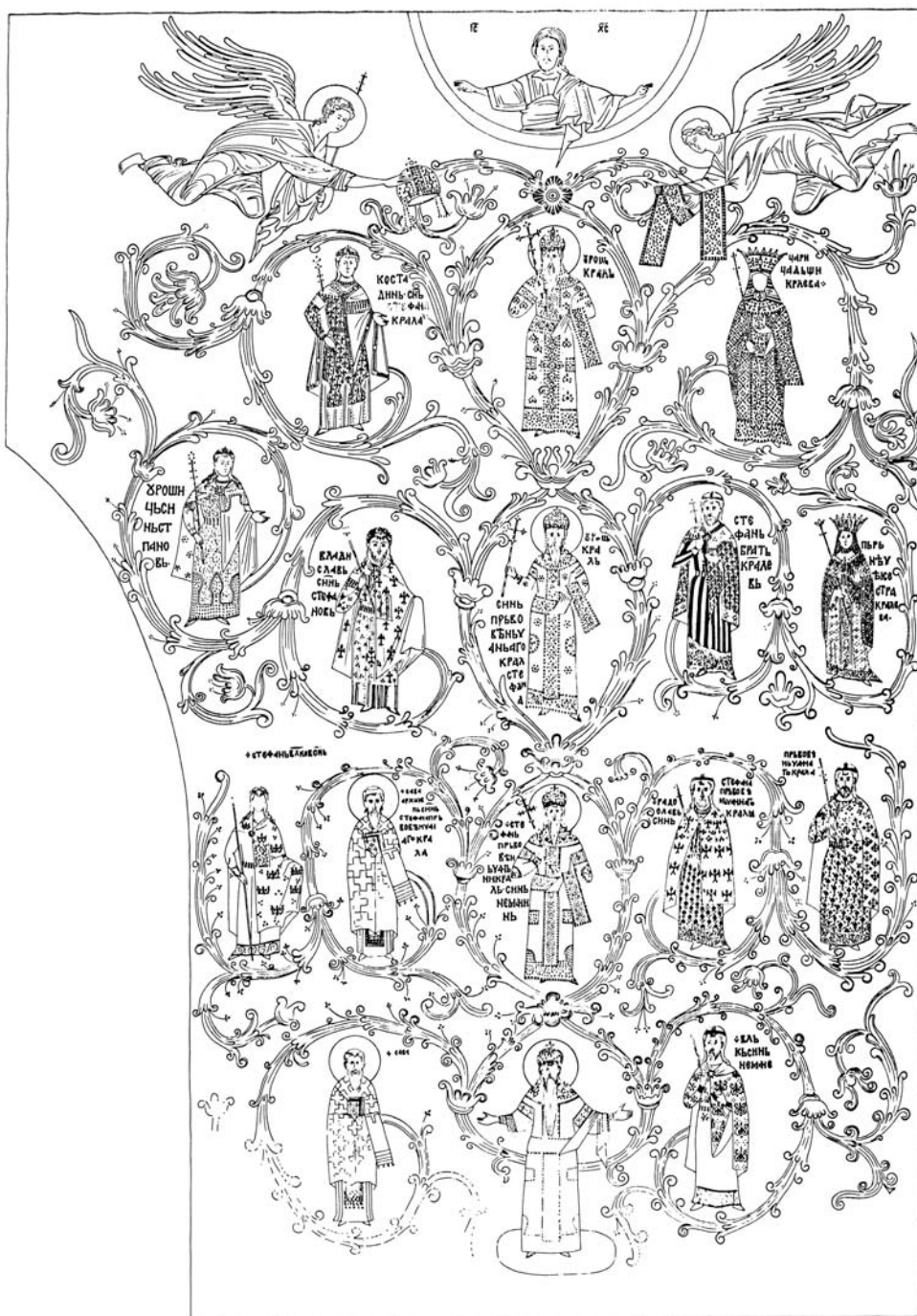
³³ Grabar, Une ruixide en ivoire, 133.

³⁴ О том мотиву на представама *Лозе Немањића*, уп. Радојчић, Портрети, 40; V. J. Đurić, Loza Nemanjića u starom srpskom slikarstvu, изд. И. Мароевић и други, Зборник радова, I конгрес Савеза друштва историчара уметности СФРЈ, Охрид 1976, 54–55; Бурић, Лоза српских владара у Студеници, 77–78.

³⁵ Димићрова, Матејче, 220.

³⁶ Радојчић, Портрети, 40.

³⁷ M. D. Taylor, A Historiated Tree of Jesse, DOP 34–35 (1980–1981) 125–176; V. Milanović, The Tree of Jesse in the Byzantine Mural Painting of the Thirteenth and Fourteenth Centuries, Зограф 20 (1989) 48–59; иста, Старозаветне теме и Лоза Јесејева, изд. В. Ј. Бурић, Зидно сликарство манастира Дечана, 219–239; Н. Дионисоулоу, Лоза Јесејева у Светим апостолима у Солуну, Зограф 21 (1990) 62–70.

Црт. 3. Лоза Немањића у Грачаници (цртеж: Д. Тодоровић)

иконографске ризнице византијског двора. Говорио је о божаственом пореклу врховне земаљске власти и владаре показивао као „нове Константине“, подобне првом хришћанском цару коме су, према легенди изнетој у XIII глави списка *De administrando imperio*, нерукотворене инсигније предате с неба.³⁸ Тај мотив је битно померао тежиште значења династичке слике. Преци више нису добијали место посредника између актуелног владара и Христа, већ је комуникација Бога са сувереном била непосредна. Светост родитеља и прародитеља, односно светородност, остаје и даље битан предуслов изузетног статуса читавог рода. Међутим, као „Нови Константини“ боговенчани владари своје достојанство и харизму, па и светост дугују пре свега Цару небескоме.³⁹ Инвестирани од Господа, они се сада показују као истински хришћански владари, дужни да брину о правоверности и спасењу повереног им народа. Другим речима, српски владари — ти изданци „лозе богочашћа“ — попут првог хришћанског цара славе се сада као богоизабрани и у Христа верни чувари праве вере.⁴⁰ Та мисао била је у Матеичу изражена на особен начин. Просторно и идејно, матеичка владарска *Лоза* повезана је не само с *Лозом Јесејевом*, већ и с циклусом Васељенских синода у који је укључена представа *Сабора краља Стефана*.

Нова генеалогска слика Немањића одражавала је, дакле, много јасније него стара, византијска учења о власти, која су „династички принцип“ укрштала с догмом о провиденцијалном, божаственом избору владара.⁴¹ Трагови таквих идеја, својствени у извесној мери свакој средњовековној монархијској мисли,⁴² били су и одраније присутни у интитулацијама, потписима и санкцијама српских владарских повеља.⁴³ У првој половини XIV века, међутим, поменуте идеје добијају све наглашенији значај у званичним документима. Препознатљиве су у оним деловима аренги где владар опширније него раније говори о властитој богоизабраности истовремено кад и о својим светородним династичким коренима.⁴⁴ Понекад, он

³⁸ *Константин Багрянородный*, Об управлении империей, изд. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева, Москва 1989, 54.28–38; *Радојчић*, Портрети, 40, нап. 107; *V. J. Djurić*, Le nouveau Constantin dans l'art serbe médiéval, ed. B. Borkopp, Th. Steppan, ΑΙΘΟΣΤΡΩΤΟΝ. Studien zur byzantinischen Kunst und Geschichte, Festschrift für M. Restle, Stuttgart 2000, 61–63.

³⁹ *Радојчић*, Портрети, 40.

⁴⁰ *Durić*, *Loza Nemanjića*, 54–55; *исѣи*, *Лоза српских владара у Студеници*, 78; *исѣи*, Le nouveau Constantin, 62–63.

⁴¹ О укрштању или надопуњавању поменутих принципа у Византији, уп. *Ж. Дагрон*, Цар и првосвештеник. Студија о византијском „цезаропапизму“, Београд 2001, 50–66.

⁴² Повезивању идеја о „крвној харизми“ и богоизабраности владара у српској средини Станислав Хафнер је проналазио аналогije на средњовековном Западу (*S. Hafner*, Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie, München 1964, 88–89).

⁴³ Уп. *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија, 60–69. Мисли се овде пре свега на примену формуле *Dei gratia rex* у интитулацији и потпису, односно помињање у санкцији могућности да Немањиће по „извољењу Божијем“ наследи неко од „инога рода“.

⁴⁴ Одабрани споменници, 83, 100, 125, 133, 143, 155; Actes de Chil. 404.34–42, 438.26–33, 498.14–25, 510.1–15; Светостефански хрисовуљ, 4 (76–86); Дечанске хрисовуље, изд. *П. Ивић*, *М. Грковић*, Нови Сад 1976, 60–61, 303–304; Старе српске повеље и писма I/1, изд. *Љ. Стојановић*, Београд — Сремски Карловци 1929, 48.9–49.33; *Вујошевић*, Хрисовуља краља Стефана Душана, 47.19–48.28; *Д. Живојиновић*, Хрисовуља цара Стефана Душана карејској келији Светог Саве Јерусалимског (Хил. 30), ССА 1 (2002) 69–78, 71.5–24; Monumenta serbica, 133–134 (CXVI); *С. Мишић*,

Бога не истиче само као извор власти која му је припала, него и као врело милости захваљујући којој се могао „назвати изданак благог корена родитеља и прародитеља својих светих“, помињаних све чешће без подробног набрајања. Само је по себи разумљиво да је увођење иконографије божаствене инвеституре владара надаље релативизовало значај истицања „историје“ наслеђивања престола као кључног елемента династичке слике.

Не треба, при том, схватити да је „вертикална“ *Лоза Немањића* остајала „неосетљива“ за одјеке унутардинастичких борби и савремених политичких догађања. Као развијенија и сложенија слика од „хоризонталне генеалогije“, она је могла да пренесе више појединости, пажљиво нијансираних, о томе како се у свести двора преламала династичка повесница. Детљанија изучавања појединих *Лоза Немањића* сасвим су јасно показала да су у сфери политичког биле нарочито ангазоване грачаничка и дечанска.⁴⁵ С друге стране, на пећкој *Лози*, насталој под утицајем највиших представника Цркве, таква интересовања су готово потпуно одсутна.⁴⁶ Посредне политичке утицаје, одражене кроз битно измењена идеолошка становишта, откривају и композитне *Лозе* насликане у Матеичу и Студеници. На њима је нагласак с унутардинастичких питања премештен на план међудинастичких односа и „историје“.⁴⁷

Када је о Матеичком примеру реч, очевидно је да су уздизање на царство и нове амбиције српског суверена захтевале надрастање чисто немањићког династичког програма.⁴⁸ Створена је зато генеалошка слика проширене родовске, па и етничке основе на којој се градио легалитет и оправдавао универзализам младог царства.⁴⁹ Позивање на стварно или измишљено сродство са старим и угледним владарским кућама било је део политичког програма многих византијских династа, па и владара из куће Палеолога.⁵⁰ Не изненађује, стога, што су и

Т. Субојин-Голубовић, Светоарханђеловска хрисовуља, Београд 2003, 86.66–87.81; Хрисовуља цара Стефана дата у Скопљу 1347. године, изд. *арх. Леонид*, ГСУД 27 (Београд 1870) 232–233; Законик цара Стефана Душана 1349. и 1345, изд. *Н. Радојчић*, Београд 1960, 142; *В. Мошин*, Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини, АП 3 (1981) 16–17; *Р. Михаљчић*, Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу, ССА 2 (2003) 87.19–31; *А. Соловјев*, Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву, Богословље 2/4 (1927), 290.

⁴⁵ Уп. *Тодић*, Грачаница, 174; *Војводић*, Портрети, 295–296; *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија, 152–173.

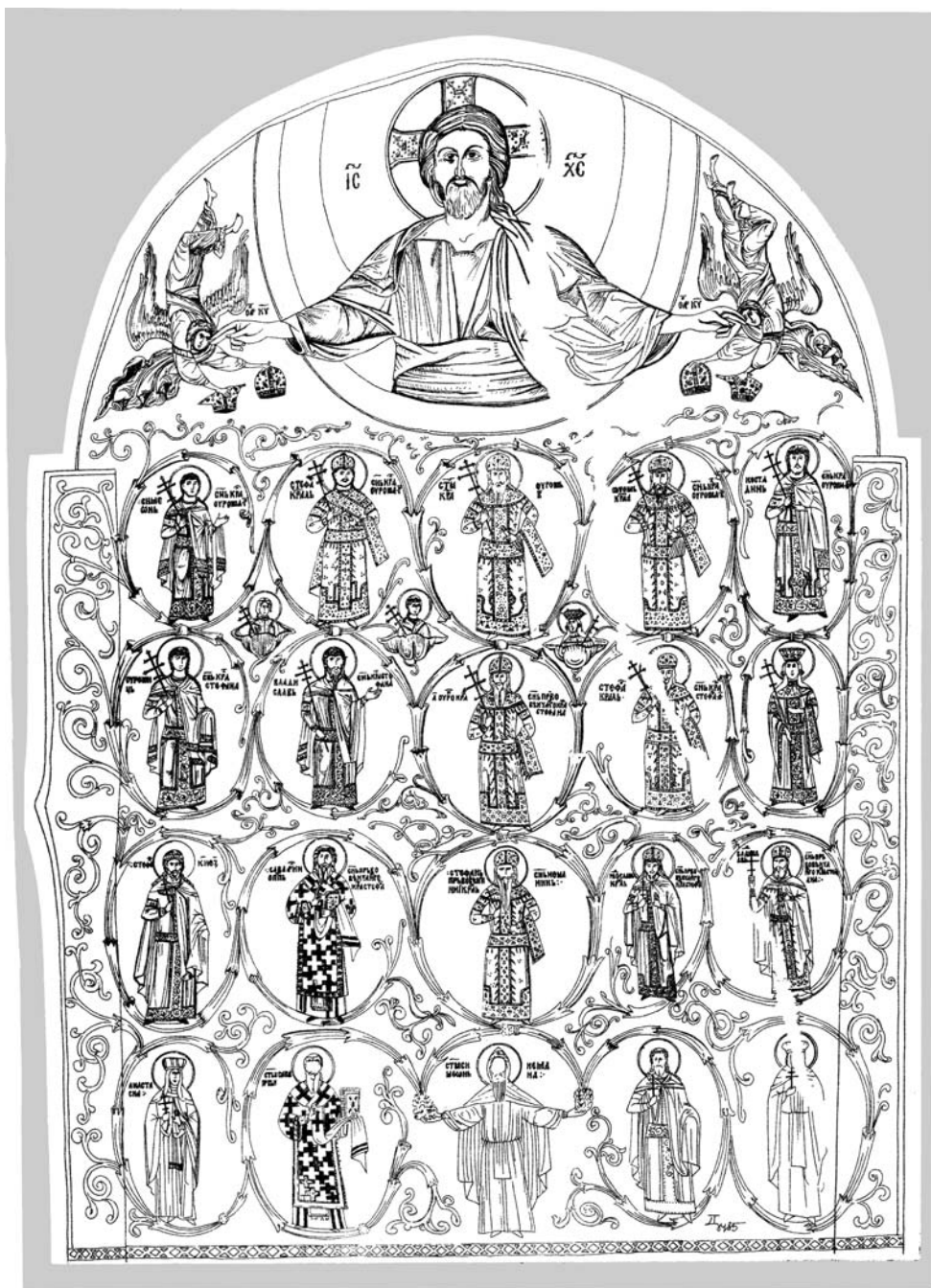
⁴⁶ *Војводић*, Портрети, 295.

⁴⁷ *Димићрова*, Матејче, 216–221; *Ђурић*, Лоза српских владара у Студеници, 68–73.

⁴⁸ Уп. *Djurić*, L'art impérial serbe, 43; *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија, 197.

⁴⁹ *Исџа*, Елементи царског програма, 18–19.

⁵⁰ *V. Laurent*, La généalogie des premiers Paléologues, Byzantion 8 (1933) 125–149; *A. Papadopoulos*, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259–1453, Amsterdam 1962; *J.-C. Cheynet*, *J.-F. Vannier*, Études prosopographiques, Paris 1986, 133–186; *Т. Пајамасџоракис*, "Ένα εἰκαστικό ἐγκώμιο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου: Οἱ ἐξωτερικές τοιχογραφίες στο καθεολικό τῆς μονῆς τῆς Μαυριώτισσας στὴν Καστοριά", ΔΧΑΕ 15 (1989–1990) 233–238; *Б. Крсмановић — Н. Радошевић*, Легендарне генеалогije византијских царева и њихових породица, ЗРВИ 41 (2004) 71–94, нарочито 91–93. Генеалогско везивање за старе владарске родове, па и легендарне родоначелнике, користило се у политичке сврхе и на средњовековном Западу (*G. Duby*, Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles, Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres, avril-juin 1967, 335–345, са старијом литературом).

Црт. 4. Лоза Немањића у Пећи (цртеж: Д. Тодоровић)

њихови све непосреднији ривали у борби за власт над грчким земљама — Немањићи — осетили потребу да се некако „привежу“ за старе царске родове. Остаје, нажалост, потпуно нејасно на који начин је била изведена Матечка генеалошка конструкција. Ваља, међутим, приметити да се у доба царства тежило успостављању веза српских владара са древним царевима и на другачијој основи. У једном броју Душанових и Урошевих царских повеља као узорима с којима се ови упоређују или којима ревноју у стварима задобијања и вршења власти поред родитеља и прародитеља, јављају се и „ранији, свети цареви хришћански“.⁵¹ Пре свих истицан је симболички родоначелник православних владара, свети цар Константин. У сваком случају, већ на Пећкој, а затим и на Дечанској Лози Стефан Душан се преко укрштене дијадеме на својим грудима инсигнолошки и симболички везује за светог Константина и древне царе, назначавајући извистан дисконтинуитет у односу на властите претке.⁵²

Нема сумње, дакле, да је *Лоза Немањића* могла лако да послужи као медијум кроз који ће се посредно испољити ставови двора о појединим важним династичким питањима. Међутим, било би сасвим погрешно доводити због тога њен настанак у непосредну везу с политичким дешавањима крајем друге деценије XIV века. Пресудног утицаја имали су општији, идеолошки разлози, у које су се, наравно, утапали и политички. Сазревање услова за прихватање или, вероватније, настанак ове теме у српској средини, како се видело, био је дуготрајан и поступан процес. Њега су поспешивале потешкоће које је у сликаним програмима почела да ствара стара генеалошка слика. Но, сигурно је да се на зидовима српских цркава „вертикална“ династичка представа могла појавити тек када је немањићка владарска идеологија претрпела знатније преображаје под утицајима из Византије. Важно је подсетити да се најстарија *Лоза Немањића* сачувала у Грачаници. Управо у том храму насликана је у најнижој зони живописа и прва позната српска представа божаствене инвеституре владара — иконографски мотив византијског порекла, који ће чинити важан елемент нове династичке слике.⁵³

Иако су сви битни иконографски детаљи династичке генеалогije у виду лозе били византијског порекла,⁵⁴ у науци нису пронађена веродостојна сведочанства да је сама тема ликовно уобличена у Византији.⁵⁵ Као најуверљивија

⁵¹ Мошин, Повеље цара Стефана Душана, 16–17; Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелејмона на Светој Гори, прилог арх. Леонида, ГСУД 24 (1868), 232–233; Законик цара Стефана Душана, 85; Actes de Chil., 476_{1–7}, 526_{1–52710}; Михаљчић, Хрисовуља цара Уроша, 87_{19–31}; Соловјев, Повеље цара Уроша, 291–292.

⁵² Д. Војводић, Укрштена дијадема и „торакион“. Две древне и неуобичајене инсигније српских владара у XIV и XV веку, изд. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Трећа југословенска конференција византолога, Београд–Крушевац 2002, 259–273.

⁵³ Тодић, Грачаница, 170–174, са старијом литературом.

⁵⁴ За литературу о том питању уп. Војводић, Лоза Немањића, 373.

⁵⁵ Треба одбацити претпоставку да је иконографски модел *Лозе Немањића* преузет са Запада. Слике породичних стабала на Западу имају знатно другачији смисао, структуру, састав и иконографску организацију или, пак, функцију. Уп. Радојчић, Портрети, 42–43; G. B. Ladner, Images and Ideas in the Middle Ages. Selected Studies in History and Art, Roma 1983, Vol. I, 274–276, fig. 19; Vol. II, 993, fig. 7; Vol. II, 1023; Hausteин, Der Nemanjidenstammbaum, 186–192; C. A. Lückерath, Die Kölner Erzbischoföfе von Bruno I. bis Hermann II. in Annalen und Chroniken, ed. A. von Euw, P. Schreiner, Kaiserin Teophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends, Band I,

иконографска паралела *Лози Немањића* наводе се портрети предака великог хетеријарха Георгија „из породице Палеолога, севаста изданка царских унука од Комнина и Дука“. Настали у доба Манојла Комнина, ти портрети познати су нам, нажалост, само на основу стиховног описа.⁵⁶ Из њега сазнајемо да је хетеријарх желео да „укаже на темељ (θεμεθλον) своје породице“, па је у пронаосу Богородичине цркве „представио свештену групу од седам царева, родоначелнике (γενάρχων) који га подупиру као стубови (στυλοισ)“. Били су насликани „Константин Дука и његов син Михаило, Роман из фамилије Диогена, и следећи Никифор Вотанијат, онда велики Алексије Комнин, Јован, сијајућа звезда од пурпура, и Манојло, светионик од двоструко пурпурног царства.“ Пружајући додатно објашњење, песник на крају запажа: „Они су његови господари, они су његови добротинитељи пошто он потиче из њиховог породичног корена (ρίζουχί-ας)“. Већ из самог избора личности поменутих у опису, припадника различитих родова, види се да у питању није била права породична слика, упоредива с Немањићком. Седморицу владара–предака песник види као темељ и као потпорнике, чинећи јасну алузију на седам стубова Соломоновог храма Премудрости (Приче Соломонове 9:1).⁵⁷ Стога је очигледно да опис није био потакнут представом у виду лозе, која је у основи прожета потпуно другачијом симболиком и логиком. „Породични корен“ помиње се у поеми изван контекста непосредног описа слике. Осим тога, песник не указује на представе личности које би чиниле родбинске споне, уобичајене за генеалошке представе у виду лоза, односно стабала. Најзад, пажљивије читање описа доводи до закључка да ни сам хетеријарх Георгије није био насликан крај својих предака.⁵⁸ У питању је, по свему судећи био низ владарских ликова, формално сроднији „хоризонталној генеалошкој слици“.⁵⁹

Ништа, дакле, не искључује потпуно могућност да је *Лоза Немањића* аутентична иконографска творевина осмишљена у Србији. Уз нужан опрез, овде ваља нагласити да се српска средина издвајала по томе што је имала дуговеку и, штавише, светородну династију. Она је стога била нарочито заокупљена династичким питањима и идејом о „Новом изабраном народу“. Пут до „вертикалне“ династичке слике та средина је прешла поступно, следећи еволутивну логику властите културе и уметности. Недавно је, међутим, изнета тврдња, на трагу неких старијих размишљања и претпоставки,⁶⁰ да је баш „старањем“ Данила II „веома угледног црквеног достојанственика, који се налазио на челу Српске цркве, настала и ликовна представа светородне лозе“.⁶¹ Ту тврдњу није нимало лако до-

Köln 1991, 59–70, Abb. 1–3; *R. Neu-Kock*, Secundum postulationem et desiderium cordis eius ... — Das Grab Erzbischof Brunos in St. Pantaleon, исто, 316–317, Abb. 2–3.

⁵⁶ *С. Ламброс*, Ὁ μαρκιανὸς Κοῦδισ 524, Νέος Ἑλληνομνημὼν 8 (1911), 148–149 (φ. 108α); *C. Mango*, The Art of the Byzantine Empire 312–1453, Englewood Cliffs 1972, 227.

⁵⁷ *Mango*, The Art, 227, n. 216

⁵⁸ У томе је нарочито јасан уводни део опширног наслова. Уп. *Ламброс*, Ὁ μαρκιανὸς Κοῦδισ 524, 148

⁵⁹ У то је својевремено, управо на основу самог наслова поеме, веровао и *V. J. Djurić*, La peinture murale serbe au XIIIe siècle, ed. *V. J. Djurić*, L'art byzantin du XIIIe siècle, Beograd 1967, 165, n. 79.

⁶⁰ Уп. *Haustein*, Der Nemanjidenstammbaum, 211–216, са старијом литературом.

⁶¹ *Б. И. Бојовић*, Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије, Београд 1999, 198 (слично на стр. 168). Знатно је одмеренији у том погледу *Djurić*, L'art impérial serbe, 41.

казати. У време када је осликавана Грачаница, као катедрални храм липљанске епархије, Данило је био хумски епископ, да би се након смрти краља Милутина поново повукао на Свету гору.⁶² Иначе, грачаничка *Лоза Немањића* знатно се разликује по саставу, структури и идејним нагласцима од оне пећке, уобличене под Даниловим надзором. О пресудном доприносу поменутог архијереја стварању новог типа династичке слике може се размишљати једино уз претпоставку да је *Лоза Немањића* красила већ зидове Бањске, гробне цркве краља Милутина, о чијем је настанку Данило бринуо као подручни епископ.⁶³ Нажалост, није познато када је Данило II започео писање познатог зборника житија краљева и архиепископа српских. Не зна се ни када је завршио поједине његове делове. Мора се, осим тога, приметити да је већ Теодосије оставио прилично разрађену и симболички богату литерарну скицу генеалошког стабла Немањића.⁶⁴ Међутим, ако Данило II и није утицао на само рађање нове династичке слике, он је свакако био њен најпоузданији тумач.⁶⁵

Саздана по облику *Лозе Јесејеве* нова српска династичка слика је на најочигледнији визуелан начин показивала уподобљеност владарског рода Немањића племену старозаветних праведника и предводника Израиља. И једна и друга *Лоза*, у свом корену имале су представу родоначелника, а у врху лик Господа (самосталан или у наручју Богомајке). Прва, јер је родила Христа, а друга, јер се родила Христом. Да би се дубока *логосна* сагласност генеалогија старог и новог Израиља додатно нагласила, две *Лозе* су приказиване као просторни и идејни пандани у сликаним програмима. Занимљиво је, међутим, да су сликари и њихови идејни покровитељи осетили потребу да програмски повежу две генеалошке слике баш у оним споменицима где је сликана композитна лоза, која је династију Немањића повезивала с другим владарским родовима (Матеич, Студеница).⁶⁶ Као да је садржај тих лоза тражио посебну пажњу при редефинисању појма „Нови Израил“ у оквиру српске владарске идеологије. Творци Матеичке

⁶² Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, изд. Г. Мак Данијел, Београд 1989, 104–106; М. Ал. Пурковић, Српски епископи и митрополити средњег века, Хришћанско дело 3/4–6 (1937), 264, 323–327; М. Јанковић, Данило, бањски и хумски епископ, изд. В. Ј. Ђурић, Архиепископ Данило II, 86–87.

⁶³ Тодић, Иконографски програм фресака, 363. Црква је саграђена, али није сигурно да је и живописана под надзором Данила Пећког.

⁶⁴ Теодосије, Службе, канони и Похвала, изд. Б. Јовановић-Стипчевић, Београд 1988, 50, 248; etc.

⁶⁵ Данило Други, Животи краљева и архиепископа српских. Службе, приредили Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 1988, 46, 47, 51, 110, 136; И. М. Ђорђевић, Прозне и песничке слике Данила II и српске фреске прве половине XIV века, изд. В. Ј. Ђурић, Архиепископ Данило II, 487.

⁶⁶ Сматрамо да у Дечанима није постојала намера да се укаже на такву везу. Две *Лозе* су у маузолеју Стефана Дечанског сликане на истом зиду, али у два различита просторија и потпуно су другачијих размера. Није нам познато да су било где у византијској монументалној уметности идејно повезиване представе на два површинама истог зида окренутим у супротним смеровима. Такво повезивање се коси с принципима на којима је саздана византијска уметност. Осим тога, непосредна повезаност *Лозе Немањића* и *Лозе Јесејеве* са култним и програмским фокусима у оним деловима храма у којима су насликане, указује на прави разлог за њихово постављање баш на тим местима. За другачије мишљење уп. Đurić, Loza Nemanjića, 54; исти, Лоза српских владара у Студеници, 78, кога следе многи потоњи аутори.

Црт. 5. Лоза Немањића на западној кули у Студеници (цртеж: Д. Тодоровић)

Лозе „Немањића–Асена–Комнина“ очигледно су тежили ширењу тог појма ван оквира српског етноса, покривајући њиме важније хришћанске народе у саставу Душановог царства. У српској политичкој мисли појам „Нови Израил“ приближавао се тако значењу које је имао у Византији. Сви старији примери *Лоза* представљали су „подобнике Јесејева корена“ у традиционалном смислу, пре свега као вође српског народа — изабрања и отачаства у којем су „процвали“ и „прославили“ се.

Dragan Vojvodić

FROM THE HORIZONTAL TO THE VERTICAL GENEALOGICAL IMAGE
OF THE NEMANJIĆ DYNASTY

Sometime in the XIV century, towards the end of the second or beginning of the third decade, the “horizontal genealogical image” of the Serbian rulers gave way to a new depiction of their genealogy. We find the earliest, surviving *Nemanjić family tree*, painted in a vertically arranged composition, in the narthex of Gračanica, followed by those in Peć, Dečani, Mateič and Studenica. The appearance of the new type of image presenting the Serbian dynastic genealogy was, on the one hand, due to the problems caused by the ever lengthening series of rulers’ portraits. They led to the deformation of the thematic programmes and did not correspond to the dynamic spirit of “Palaeologan renaissance” art. On the other hand, from the mid-XIII century, there was a obvious intention to link the idea of a “chosen people” and the genealogy of Christ with the Nemanjić dynasty. This process unfolded simultaneously in literature, royal charters and visual art. It was facilitated by the fact that presentations of Christ’s genealogy — the *Tree of Jesse* — were introduced in the programmes of Serbian churches from the second half of the XIII century. A correspondence had already been established between the presentations of Christ’s genealogy and the portraits of the Nemanjić family included in the broader thematic ensembles inspired by dynastic ideology, in Sopoćani and, subsequently, in Morača, Arilje and the King’s Church in Studenica. Even in the description of the family tree of the Serbian dynasty itself, the notions of “pious lineage”, “the holy root”, “the branch of good fruit”, “the blessed shoots” etc. were used in the written sources. In this way, a process gradually matured along the path towards creating a dynastic picture of the house of Nemanjić that was iconographically coordinated to the *Tree of Jesse*.

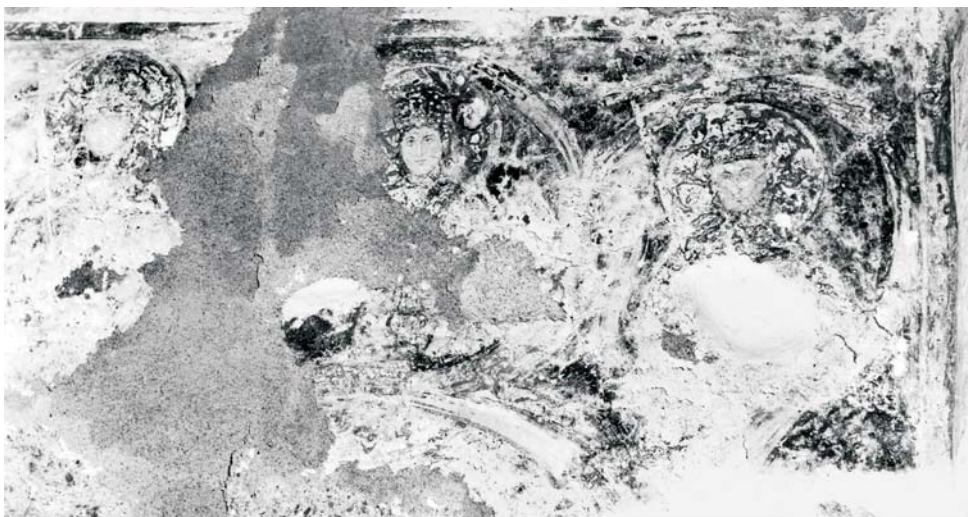
However, the “vertical” family tree of the Nemanjići was not a simple transposition of the “horizontal genealogy” into the structure of the new iconographic scheme. It is possible to notice significant contextual differences between the two types of the Serbian dynastic picture, especially regarding the presentation of the rulers’

wives or the rulers' daughters, or male relatives from the lateral branches. A number of questions that had earlier been of particular importance, such as the order of succession to the throne through the direct bloodline, became submerged in a multitude of new messages and slowly lost significance. The "vertical" family tree of the Nemanjići focused far more on the proclamation of general dynastic messages. As a more developed and complex picture than the "horizontal" genealogy, it was able to convey more, carefully nuanced details about what effect dynastic history had on the awareness of the court. Apart from that, in contrast to the presentations of XIII century "horizontal genealogies" that illustrated Nemanja and his direct successors as monks, the new type of dynastic picture quite clearly stressed the "imperial" nature of the ruler's family. A similar change of meaning can also be noted in contemporaneous royal charters. One should view this interesting phenomenon through the prism of the increasingly tangible influences of Byzantine imperial ideology on Serbian dynastic thought. The distinct influence of Byzantine perceptions can also be recognised in the motive of the ruler's investiture being performed by God himself, depicted at the top of the Nemanjić family tree. Therefore, the new Serbian genealogical picture reflected much more clearly than its predecessor, the Byzantine teachings about power, which blended the "dynastic principle" with dogma regarding the providential election of the ruler. In later monuments, where a composite family tree was depicted, linking the Nemanjić dynasty to the Byzantine and the Bulgarian royal families (Mateič, and perhaps even Studenica), the concept of the "new Israel" was redefined in Serbian imperial ideology, according to the universalistic views adopted from Byzantium.

Although all the essential iconographic details of dynastic genealogy in the form of the family tree were of Byzantine origin, no credible testimonies were found in scientific research that the theme itself was designed in artistic form in Byzantium. Hence, one cannot exclude the possibility that the Nemanjić family tree was an authentic, iconographic creation devised in Serbia. With the necessary caution, here, we should stress that the Serbian environment was quite singular because it had a longlasting and, moreover, sacred dynasty. For that reason it was particularly absorbed in dynastic issues and the idea of "a new chosen people". That environment traveled the path to a "vertical" dynastic picture slowly, following the evolutionary logic of its own culture and art.

Сл. 1. Лоза Немањића у Дечанима

Сл. 2. Очувани ликови у највишој зони Лозе
Немањића–Асена–Комнина у Матеичу

Сл. 3. Лоза Немањића–Асена–Комнина у Матеичу